

Μακεδονικά

Τόμ. 17, Αρ. 1 (1977)

Πιχαλαίνω, χαλεπώνω

Χρήστος Τζιτζιλής

doi: [10.12681/makedonika.377](https://doi.org/10.12681/makedonika.377)

Copyright © 2015, Χρήστος Τζιτζιλής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τζιτζιλής Χ. (1977). Πιχαλαίνω, χαλεπώνω. *Μακεδονικά*, 17(1), 414–415. <https://doi.org/10.12681/makedonika.377>

ΠΙΧΑΛΑΙΝΩ, ΧΑΛΕΠΩΝΩ

Τὸ ρ. *πιχαλαίνω* τὸ χρησιμοποιοῦν στὰ χωριά Πεντάπολη καὶ Χρυσὸ τῶν Σερρών μετὰ τὴ σημασία τοῦ «χαλαρώνω, βαραίνω ἀπὸ τὴ νύστα ἢ τὴν κόουραση». Εἶναι φανερὸ πὸς ἔχομε νὰ κάνουμε μετὰ τὸ ἀρχαῖο ρ. *ἀποχαλῶ* ποῦ, γιὰ νὰ φτάσει στὴ μορφὴ μετὰ τὴν ὁποία τὸ συναντοῦμε στὰ ἰδιώματα τῶν χωριῶν ποῦ ἀναφέραμε, ἀκολούθησε τὴν ἐξῆς φωνητικὴ ἐξέλιξη: *ἀποχαλῶ* > **ἀποχαλαίνω* (πρβλ. *ἀποχαλαίνω*¹⁾) > *πιχαλαίνω*². Ἡ σημασιολογικὴ συγγένεια μετὰ τὸ ἀρχαῖο ρ. *ἀποχαλῶ* [< ἀπό + χαλῶ (= χαλαρώνω)] εἶναι τόσο φανερὴ, ποῦ κάθε προσπάθεια γιὰ παραπέρα διασάφηση εἶναι, νομίζω, περιττή.

Χαλεπώνω τὸ ρῆμα αὐτὸ, ποῦ τὸ συναντοῦμε μετὰ τὶς μορφές *χαλεπών-νει* (Κάρπαθος³), *χαλιπώνου* (Σιάτιστα⁴, Γέρμα Καστοριάς⁵, Πυλαία Θεσ/νίκης, Πεντάπολη Σερρών), *χαλ'πώνου* (Γαλάτιστα Χαλκιδικῆς⁶) καὶ *χαλ'πώνει*⁷ (Λευκάδα), ἔχει τὶς ἀκόλουθες σημασίες: 1) χάνω τὴ θερμότητα (γιὰ φαγητὸ) ἢ τὴ φλόγωση (γιὰ πρῆξιμο), 2) χαμηλώνω, ἐλαττώνω, 3) κοντεῦν νὰ σβῆσω, 4) σουρουπώνει καὶ 5) γαληνεύει. Ἔτσι, ἐνῶ μετὰ πρώτη ματιὰ φαίνεται παράφορο ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἐπίθετο *χαλεπός*, οἱ σημασίες μετὰ τὶς ὁποῖες μᾶς εἶναι γνωστὸ στὰ διάφορα ἰδιώματα ἀποκλείουν κάθε ἐτυμολογικὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς δυὸ λέξεις.

Ὁ Ἄγ. Τσοπανάκης⁸, ποῦ, ὅπως φαίνεται, εἶχε ὑπόψη του μόνο τὴ σημασία «κοντεῦν νὰ σβῆσω», ἐπισήμανε τὴ δυσκολία ποῦ παρουσιάζει ἡ παραγωγή τῆς λέξης ἀπὸ τὸ *χαλεπός*, καὶ ἐτυμολόγησε τὴ λέξη ἀπὸ τὸ *χαμηλώνω* > *χαμπλώνω* > *χαμπιλώνω* > *χαλιμπώνω* > *χαλιπώνω*. Ὁ Β. Καλογεράς⁹ δέχεται τὴν ἐξέλιξη: *χαλεπός*+κατάλ. -*ω* > *χαλεπῶ* > *χαλεπώνω* > *χαλιπώνω*. Ὁ Ν. Ἀνδριώτης φαίνεται ὅτι δέχεται κι αὐτὸς τὸ *χαλεπός* ὡς ἐτυμοτοῦ ρ., γιὰτὶ στὸ «Lexikon der Archaismen» τὰ ἐξετάζει στὸ ἴδιο λῆμμα.

Ἡ λέξη μας πρέπει νὰ ἀνάγεται στὸ ρ. **ἀπολογώνω*, σύνθετο ἀπὸ τὴν πρόθεση ἀπὸ καὶ τὸ ὄψ. *λόγη*¹⁰ (πρβλ. *ἀπολογάζω* καὶ *ἀπολογαίνω* ποῦ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας, σημαίνουν: «ἐπι φαγητοῦ, ἀποβάλλω τὴν λόχη, τὴν φλόγα, τὴν θερμότητα, ἀποψύχομαι ὀλίγον 2) Μεταφ. ἐπὶ τραύματος, ὀπισθήματος κττ. ἀποβάλλω τὴν φλόγωση»). Φωνητικὰ εἶχαμε τὴν ἀκόλουθη ἐξέλιξη: **ἀπολογώνω* > **ἀπολαγώνω* (πρβλ. *ἀπολογαίνω* > *ἀπολαγαίνω*¹¹) > **ἀπελαγώνω* > **πελαγώνω* (πρβλ. *ἀποστένω* > **πεστέν-νομαι*)¹² > *χαλεπώνω*, μετὰ ἀντιμετάθεση (πρβλ. *λιχμάζω* > *χαλιμάζω*, «Ἄθηνᾶ» 45, σ. 354). Ὁ τύπος *χαλιπώνω* μπορεῖ νὰ προῆλθε ἀπὸ τὸ *χαλεπώνω* μετὰ κάφωση τοῦ ε ἢ κατευθεῖαν ἀπὸ τὸ **ἀπολαγώνω* > **ἀπελαγώνω* > **πιλαγώνω* (πρβλ. *ἀποκοιμίζω* > *πικ'μίζου*)¹³ > *χαλιπώνω* μετὰ ἀντιμετάθεση.

Ἡ ἐτυμολογία αὐτὴ, ποῦ δὲν παρουσιάζει φωνητικὲς δυσκολίες, ἐξηγεῖ ἄνετα ὅλες τὶς σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις τοῦ ρ. Ἔτσι, ξέρομε πὸς ἡ φωτιὰ κοντεῦει νὰ σβῆσει, ὅταν

1. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδ., τ. Β', σ. 626.

2. Πρβλ. *ἀποκοιμίζω* > *πικ'μίζου*, στὴν Πεντάπολη Σερρών.

3. Ν. Ανδριώτης, Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten, Wien 1974.

4. Ν. Ανδριώτης, ὁ.π.

5. Χρ. Γεωργίου, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα Γέρμα Καστοριάς, Θεσσαλονίκη 1962.

6. Β. Καλογεράς, Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς, τευχ. 4, σ. 248.

7. Ν. Ανδριώτης, ὁ.π.

8. Ἄγ. Τσοπανάκης, Διαλεκτικὰ Μακεδονίας, «Μακεδονικὰ» 5 (1961-1963) 457.

9. Β. Καλογεράς, ὁ.π.

10. Ν. Ανδριώτης, ὁ.π.

11. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδ., τ. Β', σ. 516.

12. Ὁ.π., τ. Β', σ. 587.

13. Στὴν Πεντάπολη Σερρών.

χάσει τή *λόχη*, πώς σουρουπώνει, όταν ο ήλιος χάσει τή *λόχη* του, πώς ο πόνος καλμάρει, όταν σταματούν οι *λοχιές* (= σουγλιές, από τὸ ρ. *λοχέω*) καὶ πώς, ὅπως ὁ πόνος, ἔτσι καὶ ὁ καιρὸς γαληνεύει.

Τὸ ρ. *χαλεπώνω*¹, ποὺ τὸ συναντοῦμε στὰ Φάρασα μὲ τὴ σημασία τοῦ «πτυχώνω, διπλώνω», εἶναι μᾶλλον ἄσχετο ἐτυμολογικά μὲ τὴ λέξη ποὺ ἐξετάζουμε καὶ θὰ πρέπει νὰ τὸ θεωρήσουμε παράγωγο τοῦ ἐπίθ. *χαλεπός*. Μία ὑπόθεση, ποὺ θὰ γεφύρωνε τὸ σημασιολογικὸ χάσμα ποὺ χωρίζει τίς δυὸ λέξεις, εἶναι νὰ δεχτοῦμε πὼς τὸ ρ. *χαλεπώνω* ἀπὸ τὴν ἀμάρτυρη σημασία τοῦ στεναχωρῶ, τσακίζω ψυχικά, μετέπεσε στὴ σημασία τοῦ διπλώνω. Ἡ ὑπόθεση εἶναι σίγουρα τολμηρὴ, μὰ καμιά φορά, τὰ σημασιολογικὰ ἄλλατα τῶν λέξεων εἶναι πιὸ τολμηρά.

Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΖΙΤΖΙΛΗΣ

1. Ν. Ἄνδριώτη, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων, Ἀθήνα 1948, σ. 58